

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۸

دو فصلنامه علمی تخصصی

پژوهش‌های خانوادگی

سال سوم، شماره پنجم، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

نقش اصل مشورت در تحکیم روابط اعضای خانواده

زهره سادات حسینی^۱

خدیدجه آزاد^۲

چکیده

در نظر اسلام خانواده، نهاد مقدسی است که نقش سلول برای پیکره جامعه را دارد. شالوده و اساس یک خانواده مطلوب از نظر قرآن کریم، بر پایه مودت و رحمت پی‌ریزی شده است. از این رو، ضروری است اعضای خانواده به ویژه همسران در تحکیم، پویایی و تعالی آن اهتمام کافی داشته باشند، با توجه به اهمیت و جایگاه ویژه مشورت به عنوان یک اصل در خانواده، این پژوهش، با هدف تبیین نقش مشورت و فوائد آن در تحکیم روابط اعضای خانواده با یکدیگر به نگارش درآمده است. مقاله حاضر با روش جمع‌آوری اسنادی و کتابخانه‌ای و شیوه پردازش توصیفی-تحلیلی در چهار محور تنظیم شده است: در ابتدا اصول اخلاقی حاکم بر خانواده بیان شده و سپس دامنه مشورت در میان اعضای مختلف خانواده مورد بحث قرار گرفته است. در ادامه فوائد اجرای این اصل در خانواده مطرح شده و در انتها نیز به برخی از علت‌های که مانع ثمربخشی مشورت می‌شود، پرداخته شده است. نتایج پژوهش بیانگر این مهم است که؛ برای داشتن یک خانواده موفق، نیاز به رعایت اصول اخلاقی همانند اصل تکریم، عدالت، ... و به ویژه مشورت می‌باشد. دامنه این مشورت نیز همه اعضای خانواده را در برمی‌گیرد. فوائد مشورت در خانواده، ایجاد صمیمیت و اعتماد در خانواده، افزایش قدرت تصمیم‌گیری، دوراندیشی، عزت نفس، ... و در نهایت جلب رضایت و همراهی آنها می‌باشد. مهمترین دلایل ثمربخش نبودن مشورت‌ها نیز، جابجایی نقش‌ها، عدم توجه به ویژگی‌های شخصیتی و اقتضائات سنی فرزندان و مشخص نبودن موضوع مشورت می‌باشد.

واژگان کلیدی: مشورت، تحکیم روابط، اعضای خانواده، فواید مشورت

۱. استاد عالی حوزه علمیه - سطح چهار فقه خانواده - موسسه آموزش عالی حوزوی رفیعہ المصطفی (نویسنده مسئول)

reyhanezahra20@gmail.com

۲. طلبه سطح سه گرایش تفسیر مدرسه علمیه تخصصی قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف - دانش آموخته مدرسه علمیه نورالاصفیه

khadijeh.azad@gmail.com

طرح مسئله

نهاد مقدس خانواده، رکن اصلی جامعه بشری می‌باشد. به دلیل اهمیت این نهاد، پرداختن به موضوع تحکیم خانواده نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بخشی از آیات قرآن کریم که عالی‌ترین راهنما برای حیات طیبه می‌باشد، به تنظیم روابط اعضای خانواده، حقوق و وظایف همسران و فرزندان اختصاص یافته‌است و با استمداد از این آیات می‌توان به بهترین راهکارها در زمینه تحکیم خانواده دست پیدا نمود. اهداف خانواده و اقتضای تأسیس آن موجب می‌گردد که همسران در تحکیم و پایداری این بنا، نهایت سعی خود را نمایند و با همان انگیزه که بر تشکیل آن اقدام کردند، جهت دوام، حفظ وحدت و پویایی آن نیز بکوشند. در زمینه تحکیم روابط اعضای خانواده، اصول مهمی نقش‌آفرینی می‌کنند... در این میان، اصل مشورت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا ثمرات و برکات فراوانی از جمله رضایتمندی اعضای خانواده و گرمی این کانون را در پی دارد؛ لذا شایسته است این اصل مهم را میان اعضای خانواده به طور صحیح، عملی و نهادینه کنیم.

هدف از این تحقیق تبیین نقش مشورت و فواید آن به عنوان یکی از مهمترین اصول تحکیم خانواده است. مقاله حاضر سعی در پاسخ دادن به سؤالات ذیل دارد:

۱. چه اصول اخلاقی باعث تحکیم خانواده می‌گردد؟
۲. دامنه مشورت در خانواده شامل چه افرادی می‌باشد؟
۳. مشورت اعضای خانواده با یکدیگر چه فوایدی دارد؟
۴. دلایل ثمربخش نبودن برخی مشورت‌ها چیست؟

چارچوب نظری

در بررسی‌های انجام شده مشخص گردید، تحقیقات و تألیفات نسبتاً اندکی که در زمینه‌ی مشورت وجود دارد، غالباً به صورت کلی به اهمیت و فواید آن پرداخته و یا این که این مسأله، از ابعاد دیگری همچون سیاسی و اجتماعی مورد توجه نویسندگان قرار گرفته و کمتر در زمینه‌ی خانواده متمرکز بوده‌است. در ارتباط با مسأله تحکیم

خانواده نیز علی‌رغم وجود منابع متعدد، تنها برخی از مؤلفین به مشورت در خانواده نیز ضمن مباحث خود اشاره داشته‌اند. در ادامه به تعدادی از تألیفاتی که با موضوع مقاله ارتباط بیشتری داشته‌اند، اشاره می‌شود:

کتاب «تحکیم خانواده» اثر عباسعلی اختری؛ نویسنده در راستای تحکیم خانواده، رهنمودهای مهم و سازنده‌ای را به صورت منسجم به خانواده‌ها ارائه داده است و در بخش دوم این اثر ضمن بیان مهمترین عوامل در تحکیم بنیان خانواده به داشتن روحیه مشورت در خانواده نیز اشاره نموده است.

کتاب «شورا و مشورت در آئینه قرآن و نهج البلاغه» اثر فریبا بچاری؛ نویسنده به اهمیت نقش مشورت در زندگی پرداخته و آن را تنها به موضوعات اجتماعی محدود ندانسته است.

همچنین در مقالات ذیل نویسندگان آن هر کدام از زاویه‌ای به بحث مشورت پرداخته‌اند:

«مشورت؛ کلید موفقیت در زندگی»، اثر محمدصادق شجاعی؛ نویسنده مقاله اهمیت و فواید مشورت را به طور کلی و عام مطرح نموده است.

«مشورت از نگاه آموزه‌های دینی»، اثر اکرم جعفری؛ در این مقاله نیز اهمیت مشورت در قرآن و متون دینی مورد بحث قرار گرفته است.

همچنین در دو مقاله «اصول حاکم بر روابط اعضای خانواده در نظام معرفتی اسلام» تألیف صدیقه مهدوی کنی و «عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی» تألیف صالح حسن زاده؛ نویسندگان به مسأله مشورت به عنوان یک اصل مهم در خانواده مطلوب از نظر اسلام پرداخته‌اند.

مطالب این نوشتار در چهار محور تنظیم شده است. در ابتدا مهمترین اصول اخلاقی حاکم بر روابط خانواده مطرح گردیده است؛ در ادامه دامنه اصل مشورت در خانواده شامل همسران، والدین با فرزندان و بالعکس آمده است. سپس برخی از فواید انجام

مشورت در خانواده مطرح شده و در پایان نیز به برخی از دلایلی که مانع از ثمربخشی مشورت‌ها می‌گردد خواهد پرداخت.

مفهوم شناسی

خانواده: «گروهی است متشکل از افرادی که از طریق نسب یا سبب و رضاع با یکدیگر به عنوان شوهر، زن، فرزندان، مادر، پدر، برادر و خواهر در ارتباط متقابل هستند و فرهنگ مشترکی پدید آورده‌اند و در واحد خاصی به نام خانواده زندگی می‌کنند» (بهشتی، ۱۳۶۱، ص ۴). در تعریف برخاسته از مستندات اسلامی می‌توان با نگاهی دقیق‌تر و جامع‌تر خانواده را این گونه تعریف نمود: «خانواده حریم خصوصی و کانون مقدس و پایه تأمین انس و الفتی است که با اراده و انتخاب شایسته ارکان آن شکل می‌گیرد و مأمّن انسان در تمامی ابعاد و خاستگاه رشد و تکامل، تعلیم و تربیت بر پایه وحدت و تفاهم برخاسته از زوجیت است» (میرخانی، ۱۳۹۳، ص ۱۶).

تحکیم خانواده: مقصود از تحکیم خانواده، فراگیری اصل اعتدال میان همگان، حاکمیت اخلاق و حفظ حقوق همه اعضاست. اگر هدف از برقراری زوجیت و تشکیل خانواده، به تعبیر قرآن (روم/۲۱) به سکونت رسیدن اعضاست، لازم است که همه رفتارها و تعاملات در راستای تحقق این هدف باشد و منظور از تحکیم، به کمال رساندن همین سکونت است (بهشتی، ۱۳۶۱: ۵).

مشورت: مشورت از ماده «شور» است که در لغت به معنای برداشتن و استخراج عسل از کندوی زنبور عسل است (قرشی، ۱۴۱۲ ق، ج ۴، ص ۸۸). تشاور، مشاورت و مشورت به معنای استخراج رأی صحیح است، اینکه آدمی در مواقعی که خودش درباره کاری رأی صحیح ندارد، به دیگران مراجعه و از عقل و تجارب آنان استفاده نماید (راغب اصفهانی، ۱۳۸۱، ص ۴۷۰).

۱. اصول اخلاقی حاکم بر روابط اعضای خانواده

خانواده بنیادی‌ترین نهاد در جامعه‌ی انسانی است که وظیفه‌ی تربیت و سازندگی انسان‌ها را برعهده دارد و اگر نتوانند خانواده را تحکیم بخشند و افرادی با ایمان در

آن پرورش دهند، نمی‌توانند جامعه‌ای ایده آل برای نسل آینده بسازند و از فرهنگ ایمانی خود جا مانده، به اهداف متعالی خود نمی‌رسند (حسن زاده، ۱۳۹۲، ص ۴۶). خانواده پیوند عمیق و پایدار جسمی و روحی چند نفر برای زیستن در فضای واحد است؛ بدون تحقق این پیوند، خانواده معنایی ندارد. جهت تعالی و کارایی خانواده لازم است بر تحکیم پیوند اعضای آن تأکید شود. با توجه به اهمیت این موضوع، به برخی از مهمترین اصول اخلاقی حاکم بر روابط خانواده که استحکام بخش آن می‌باشد اشاره می‌نماییم.

۱-۱. اصل تکریم

اصل تکریم یک اصل اخلاقی تربیتی است. از آنجا که انسان‌ها با کرامت ذاتی آفریده شده‌اند لازم است این کرامت همه جا چه در سطح خانواده و چه در سطح جامعه حفظ شود و افراد به یکدیگر احترام بگذارند و با کرامت انسانی با هم برخورد نمایند. چنانچه قرآن کریم نیز، شخصیت انسان را شایسته کرامت و فضیلت و کمال دانسته، می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (اسراء: ۱۷) و به راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم...» از جنبه روایی، جایگاه و اهمیت تکریم در خانواده آن قدر مهم و اساسی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم مردانی را که همسران خود را تکریم نمی‌نمایند، انسان‌های به دور از شأن انسانی و در بند فرومایگی برشمرده است. در راه و رسم نبوی تکریم همسر به تمام معنا جلوه داشته و فرمودند: «هرکس همسری اختیار کند باید او را اکرام و احترام کند» (حرّعاملی، ۱۴۱۲ ق، ج ۱، ص ۳۸۱). بنای رفتار و اخلاق پیامبر تکریم بود و فرمودند که مرد و زن، همسر خویش را تکریم کنند، در رفتار، گفتار، سلوک و در همه حال، رفتار توأم با احترام، از وجوه مهم تکریم است. (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۶ ج ۴، ص ۲۵۲)

۱-۲. اصل عدالت

اساس و شالوده همه احکام و اصول دین اسلام، رعایت عدالت است. زن و مرد و سایر

اعضای خانواده، نسبت به هم حقوق و وظایف متقابلی دارند. برای اینکه حقی ضایع نشود، همه باید هم به حقوق خود آشنا باشند و هم به حقوق دیگران. پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) این اصل را به یاد پیروان خود می‌آورد تا نسبت به آن غفلت نورزند و با رفتار تبعیض آمیز تلخ کامی در جام جان فرزندان نریزند و زمینه رفتارهای نامناسب را در آنان برنارنجیزند. (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۶، ج ۴، ص ۱۴۶)

۱-۳. اصل عفو و گذشت

یکی از زیباترین و کارآمدترین اصول اخلاقی، اصل عفو و گذشت است که با وجود سختی اجرای آن، نتایج شیرین و گوارایی به همراه دارد و محیط خانواده برای اجرای این اصل در اولویت می‌باشد. در قرآن کریم نیز به صلح و سازش و گذشت در روابط تأکید شده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِن تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ؛ (تغابن: ۱۴) ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در حقیقت برخی از همسران شما و فرزندان شما دشمن شمايند، از آنان بر حذر باشید و اگر ببخشایید و درگذرید و بیامزید، به راستی خدا آمرزنده مهربان است.» در این قسمت سه فعل امر را بکار برده است: «تَعَفَّوْا»، «تَصَفَّحُوا» و «تَغْفِرُوا». این سه فرمان، مراتب بخشش گناه را بیان می‌نمایند. به این صورت که «عفو» به معنای صرف نظر کردن از مجازات است؛ صفح مرتبه بالاتری را بیان می‌کند و آن، ترک هر گونه ملامت و سرزنش است. «غفران» نیز به معنای پوشاندن گناه و به فراموشی سپردن آن است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۲۰۳) عمل به این دستورات اخلاقی، بسیاری از اختلافات خانوادگی را از میان می‌برد و مودت و محبت را تقویت می‌نماید.

۱-۴. اصل احترام به حقوق یکدیگر

انسان‌ها در طول زندگی، در حال ایفای نقش‌های متقابلی هستند تا پاسخگوی نیازهای تعاملی باشند. آیات قرآن در هر حکمی که تکلیفی را برعهده یکی از اعضای خانواده

به تناسب خلقت نهاده، بلافاصله حقی برای او تعیین نموده است و در جایی که حقی به او داده تکلیفی را برای او تبیین کرده است (مهدوی کنی، ۱۳۹۲، ص ۱۶). امیرالمؤمنین (علیه السلام) درباره این تلازم می فرماید: «حقی بر کسی واجب نمی شود، مگر همانند آن را انجام دهد» (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۴۴۲).

۵-۱. اصل مشورت

در زندگی خانوادگی و جمعی، برخورداری اعضای آن از تفاهم، حسن ظن و اعتماد امری ضروری است. بکارگیری مشورت به عنوان یک اصل مهم در خانواده ها، این عناصر مورد نیاز را در ایجاد محیط صمیمی و متعادل فراهم می سازد (hawzah.net). ضرورت مشورت حتی بدون وجود هیچ گونه دلیل نقلی هم قابل کشف است و فضای خانواده مکانی است که نیاز به مشورت به دلیل تعاملات زیادی که وجود دارد، بیشتر احساس می شود. در برخی آیات، مشورت تحت عنوان یک اصل در زندگی اجتماعی انسان مطرح گردیده است: هم در نحوه تعامل پیامبر با امت خود «... فَأَعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ...» (آل عمران: ۱۵۹) پس، از آنان در گذر و برایشان آمرزش بخواه، و در کار[ها] با آنان مشورت کن» هم در ستایش مؤمنان، ضمن اشاره به برخی از کارهای خوب آنها، چنین آمده است: «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ» (شوری: ۳۸) و کسانی که [ندای] پروردگارشان را پاسخ داده و نماز برپا کرده اند و کارشان در میانشان مشورت است و از آنچه روزیشان کرده ایم انفاق می کنند.

کانون خانواده اولین جایی است که باید در آن مشورت با دیگران در آن آموخته شود. یکی از عواملی که سبب تفاهم و همکاری اعضای خانواده می گردد، وجود روحیه مشورت در خانواده است که در عین ایجاد خانواده ای مستحکم و صمیمی، بهترین محافظ در برابر مشکلات زندگی است. حضرت (علیه السلام) می فرماید: «لا ظَهِيرَ كَالْمُشَاوَرَةِ؛ هیچ پشتیبانی چون مشورت نیست» (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۶۳۶).

خانواده‌های موفق عموماً خانواده‌هایی هستند که در افراد آنها هم‌اندیشی و مشورت، همکاری و تعاون و به تبع آن احساس تعلق به خانواده، قوی باشد. در طول تاریخ نیز بهترین و مستحکم‌ترین خانواده‌ها، آنهایی بوده‌اند که در آن، زن و شوهر و فرزندان با همفکری و همکاری حرکت نموده‌اند. برترین الگوی آن در زندگی امام علی و حضرت زهرا (علیها السلام) به چشم می‌خورد (حسن زاده، ۱۳۹۲، ص ۵۶).

۲. دامنه مشورت با اعضای خانواده

از مجموع مطالبی که بیان گردید، دریافتیم که اصل مشورت در خانواده از اهمیت بسزایی برخوردار می‌باشد. با توجه به این مطلب لازم است به دامنه و شعاع افرادی که باید در مشورت مورد نظر قرار گیرند، توجه نمود.

۲-۱. مشورت زوجین با یکدیگر

مشورت کردن و تعامل زوجین در پیشرفت مبانی خانواده موجب می‌شود از یک طرف ایشان در همه‌ی ابعاد زندگی مشترک و خانواده احساس مسئولیت کرده و از طرف دیگر در فرزندان اعتماد ایجاد کنند که تصمیمات مهم خانواده با مشارکت اعضاء گرفته می‌شود و مصلحت تمام اعضای آن مراعات شده است. (www.borna.news)

مشورت زوجین شامل دو بخش می‌شود؛ گاهی لازم است در حیطه مسائل مربوط به خود مشورت نمایند مانند مشورت در امور زناشویی، فرزندآوری، نحوه معاشرت با خانواده خود یا همسر، انتخاب محل سکونت، هزینه‌های زندگی و...، گاهی نیاز است در مورد مسائل مربوط به فرزندان‌شان همچون حضانت، شیردهی یا از شیرگرفتن شیرخوار، تربیت فرزند و غیره مشورت کنند.

در این زمینه آیاتی به طور خاص مربوط به مشورت بین همسران در امور خانوادگی می‌باشد. به عنوان مثال در قرآن کریم به این اصل در خصوص از شیرگرفتن فرزند اشاره شده است: «...فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَ تَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا...» (بقره: ۲۳۳) پس اگر [پدر و مادر] بخواهند با رضایت و صوابدید

یکدیگر، کودک را [زودتر] از شیر بازگیرند، گناهی بر آن دو نیست. شاید بتوان این امر بسیار ساده را مقدمه ای دانست برای اینکه پدر و مادر در تمامی امور فرزندان باید مشورت داشته و با خرد جمعی به حفظ کیان خانواده بپردازند. زن و شوهر باید از حداکثر فرصت ها، برای گفتگو و بیان نقطه نظرات خود استفاده کنند تا درکی متقابل از همدیگر برای آن ها حاصل گردد. مشورت والدین با یکدیگر یکی از تمهیدات مهمی است که برای تربیت فرزندان بکار می رود.

شاید آن مواردی که مشورت با زنان منع شده مانند: «إِيَّاكَ و مشاورَةَ النساءِ فَإِنَّ رَأْيَهُنَّ إِلَى أَفْنٍ و عِزْمَهُنَّ إِلَى وَهْنٍ»؛ از مشورت با زنان پرهیز که رأی آنها رو به نابودی [سستی] و تصمیم ایشان رو به سستی [ناپایداری] است. (دستی، ۱۳۷۹، ص ۵۳۷) مسائلی باشد که مبتلا به زنان نبوده و غالباً آگاهی و اشرافی نسبت به آن ندارند؛ زیرا در مقابل آن روایات دیگری نیز وجود دارد که در موضوعاتی که مربوط به خود زنان است، مشورت با زنان توصیه شده است، چنانکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم می فرماید: «إِئْتَمِرُوا النساءَ فِي بَنَاتِهِنَّ»؛ در امور مربوط به دخترانتان با زنان مشورت کنید» (پاینده، ۱۳۲۴، ج ۱، ص ۱۵۶).

در برخی روایات دیگر نیز که از مشورت با زنان به دلیل روحیه احساسی آنان نهی می کند، زنانی را که از عقلانیت مجرب برخوردارند از این قاعده مستثنی می نماید. همچنان که امیرالمومنین (علیه السلام) می فرماید: «إِيَّاكَ و مشاورَةَ النساءِ إِلَّا مَنْ جَرَّبَتْ بِكَمَالِ عَقْلٍ»؛ (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ج ۱۰۳، ص ۲۵۳) از مشورت با زنان پرهیز، مگر زنی به کمال عقل آزموده شده باشد. بنابراین یکی دیگر از معیارهای صلاحیت افراد برای مشورت، علاوه بر آنچه ذکر شد، عقلانیت و پختگی فرد است که در این مورد زن یا مرد فرقی ندارند؛ چنانچه مشورت با مردی که از عقلانیت کافی برخوردار نیست ناپسند می باشد.

۲-۲. مشورت والدین با فرزندان

همان‌طور که زوجین با یکدیگر مشورت می‌کنند، شایسته است با فرزندان خود نیز مشورت نمایند. در هر مرحله باید به اقتضاء سن فرزندان با آنها در امور خودشان مشورت شود؛ تا هم آنها رشد یابند و هم والدین دچار خودرأیی و استبداد نگردند. هنگامی که به نظر فرزندان توجه شود و آنان اجازه یابند عقیده خویش را آزادانه مطرح کنند، وابستگی و پیوندشان با خانواده بیشتر خواهد شد. (جهانگرد، ۱۳۹۰، ص ۷۲) پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید: «به فرزندان خود احترام بگذارید و در ادب و پرورش آنان کوشا باشید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۵، ص ۱۰۱). یکی از نمونه‌های بارز احترام و تکریم فرزندان، مورد مشورت قرار دادن آنان است که سبب شکوفایی قدرت تفکر، روحیه خلاقیت و نوآوری، استقلال فکری و نظر دادن در مسائل مختلف می‌گردد. مشورت با فرزندان در مسائل گوناگون زندگی و خانوادگی و نظرخواهی از آنان در مباحث علمی و اجتماعی به تدریج توانایی‌های بالقوه آنان را آشکار می‌سازد و فرزندان را در اداره زندگی خود در آینده آگاه و توانمند می‌گرداند. حضور پویای والدین در کانون خانواده و رابطه فعال آنها با فرزندان، از اهمیت زیادی برخوردار بوده، موجب می‌شود فرزندان بدون ترس و واهمه مسائل خود را با ایشان در میان بگذارند. (جهانگرد، ۱۳۹۰، ص ۷۶)

در مشورت با فرزندان باید به چند نکته توجه نمود: اینکه او بداند ما برای نظراتش ارزش قائل هستیم و به عنوان یک شخصیت مستقل، برای ما محترم است و مهمترین چیز این که خود والدین تصمیم‌گیری را به آنها یاد می‌دهند. والدین خود محور و مستبد، که فرزندان را به حساب نمی‌آورند و در دوره وزارت (هفت سال سوم زندگی) قدرت، خلاقیت، تفکر، تعاون، هماهنگی و مسئولیت‌پذیری فرزندان خود را با مشورت، پرورش نمی‌دهند، بزرگ‌ترین لطمه را به آنان می‌زنند. برای روشن تر شدن مطلب، در مورد اقتضائات سنی در ذیل مثال‌هایی ذکر می‌شود.

هفت سال نخست زندگی: در این دوره می توان در مورد نوع اسباب بازی یا خوراکی یا مکان های تفریحی که در نظر داریم او را ببریم با کودک صحبت کنیم. این نکته را در نظر بگیرید که اگر کودک نظر درستی نداد، فوراً واکنش نشان ندهید، بلکه کمی درنگ کنید و به او کمک کنید تا خودش به اشتباه پی ببرد.

اموری که مربوط به او نیست و یا اطلاعات لازم در آن زمینه را ندارد، با او در میان نگذارید و در مورد اصولی ثابتی که نمی توانید تغییری در عقیده خود بدهید مشورت نکنید. (www.roshd.ir)

هفت سال دوم زندگی: با رشد جسمی و عقلی فرزند و افزایش فرآیندهای شناختی او می توان دایره مشورت و نظرخواهی را گسترش داد. مشورت در مورد چیدمان و خرید وسایل خانه، نوع کلاس های آموزشی، رفتن به مهمانی، مسافرت های خانوادگی و مباحث علمی و اجتماعی متناسب با ظرفیت فکری او. در مواجهه با نظرات مخالف فرزند نوجوان، به صحبت های او به دقت گوش دهید، نظریات او را به طور منطقی به چالش بکشانید تا بتوانید با مشخص کردن فرضیات اشتباه، او را در جهت درکی دقیق تر و واقع بینانه از مسائل راهنمایی کنید. در مشورت با فرزند به او کمک کنید تا یاد بگیرد جوانب مختلف یک موضوع را بسنجد بعد تصمیم بگیرد؛ همچنین درک کند که نظر مشورتی دادن به منزله نظر نهایی نیست. به جای نظرخواهی بطور مطلق، او را در برابر دو امر مساوی قرار دهید تا یکی را انتخاب کند. مثلاً نپرسید به نظر تو در تعطیلات کجا برویم؟ بلکه چند مورد را معین کنید و بخواهید یکی را انتخاب کند. (www.roshd.ir)

هفت سال سوم زندگی: فرزندان در این دوره به ظرفیت فکری قابل قبولی رسیده اند به گونه ای که می توانند مشاور و وزیر والدین باشند؛ البته رسیدن به این قابلیت و توانمندی مستلزم رعایت نکات تربیتی در دوره های قبل می باشد. علاوه بر مسائل پیشین، از جمله مسائل مهمی که می توان با فرزندان در این مرحله مشورت کرد،

مسائل تحصیلی، انتخاب شغل و همسر می‌باشد. مشورت درباره ازدواج فرزند با خود او به ویژه در مورد دختران تأکید بیشتری شده است. رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم می‌فرماید: «هر یک از شما بخواهد دختر خود را شوهر دهد نخست با او مشورت نماید» (متقی هندی، ۱۴۰۱ق، ج ۱۶، ص ۳۱۱).

۲-۳. مشورت فرزندان با والدین

اولین و بهترین مشاوران افراد خانواده، پدر و مادر می‌باشند؛ زیرا علاوه بر این که نظرخواهی از آنان نوعی قدرشناسی و احترام محسوب می‌شود، به دلیل تجارب، دل سوزی‌ها و آشنایی کامل به توانایی‌ها، علایق و ویژگی‌های فرزندان، بهتر از دیگران می‌توانند ایشان را راهنمایی نمایند. همچنین والدین از اینکه فرزندان به ایشان اعتماد دارند و آنها را مرجع تصمیم‌گیری خود به شمار می‌آورند احساس آرامش خاطر و رضایتمندی می‌کنند. یک انسان باتدبیر و موفق باید بداند که شرکت دادن والدین در تصمیمات و کارهای مهم زندگی چه برکات فراوانی دارد و تجربیات گرانقدر ایشان چقدر ارزشمند و کارگشاست. از مواردی که فرزندان می‌توانند با والدین مشورت کنند، مسائل مربوط به انتخاب رشته، شغل و همسرگزینی است. هر چند در زمینه تحصیلی و شغلی، لازم است والدین اطلاعات مفید و لازم، هرچند اجمالی داشته باشند و در مورد ازدواج نیز خودشان در زندگی مشترک دچار مشکل نباشند، تا از مشورت فرزندان با ایشان نتیجه مطلوبی حاصل شود.

۳. فواید به‌کارگیری اصل مشورت در خانواده

انسان، هر اندازه با تجربه و اهل دانش باشد، از مشورت با دیگران بی‌نیاز نیست. حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: «خردمند از مشورت کردن بی‌نیاز نیست» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۷۷۸). بدیهی است که همه انسان‌ها از نظر بهره‌هوشی، در یک سطح نیستند. حتی آنهایی که از بهره‌هوشی بالایی نیز برخوردارند، در تشخیص راه درست زندگی، نیازمند به راهنمایی هستند. نکته مهم و قابل توجه این است که هر کسی مسائل را از دیدگاه خودش ارزیابی می‌کند و این دیگران هستند

که ابعاد مختلف موضوعات را تجزیه تحلیل نموده، با شور و مشورت، مورد بررسی قرار می دهند. از این رو عاقل ترین افراد، کسانی هستند که بیش از دیگران به مشورت می پردازند (شجاعی، ۱۳۸۵، ص ۶۱). باید در نظر داشت که مشورت کردن همیشه دلیل بر ناآگاهی و نادانی نیست و در بسیاری از موارد، مشورت به منظور کسب آگاهی بیشتر و یا به دست آوردن نظر بهتر و رأی صحیح انجام می شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «به راستی خدا و پیامبرش از مشورت نمودن بی نیازند؛ ولیکن خدا آن را وسیله رحمت برای امت من قرار داد؛ زیرا کسی که به شور بنشیند، به رشد و سعادت رسد و هر کس آن را ترک کند، گمراه گردد» (سیوطی، ۱۴۱۴ ق، ج ۲، ص ۳۵۹). در مشورت، منافع بسیاری نهفته است که اگر به صورت صحیح اجرا شود، از بروز بسیاری مشکلات، پیشگیری خواهد شد که در ادامه به برخی از این فوائد اشاره می شود.

۳-۱. ایجاد صمیمیت و اعتماد در بین اعضای خانواده

مشورت فضای خانواده را به صورت محیطی دوستانه در می آورد و انس و الفت و نشاط را بر آن حاکم می سازد. توجه به خواسته دیگران و اهمیت دادن به نظرات سایر اعضای خانواده حتی در مسائل کوچکی مانند غذا خوردن، از نشانه های فرد با ایمان است که سبب ایجاد صمیمیت و اعتماد گشته، از خطر استبداد و خودرأیی جلوگیری می کند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «المؤمنُ يأكلُ بشهوَةِ عِيَالِهِ وَالْمَنَافِقُ يأكلُ أَهْلَهُ بِشَهْوَتِهِ»؛ (متقی هندی، ۱۴۰۱ ق، ج ۱، ص ۱۵۶) انسان با ایمان، مطابق میل و خواسته خانواده اش غذا می خورد و خانواده انسان منافق، مطابق میل و خواسته وی غذا می خورند. در واقع مشورت با خانواده این احساس را در انسان ایجاد می کند که مورد توجه، علاقه و اعتماد خانواده می باشد و متقابلاً همین احساس محبت، صمیمیت و اعتماد نسبت به خانواده را در فرد ایجاد و تقویت می کند.

۲-۳. افزایش قدرت فکر و تصمیم‌گیری

هم‌اندیشی با دیگران راه آدمی را روشن ساخته، زمینه‌ساز خیر و سعادت انسان در زندگی فردی و اجتماعی می‌گردد. حضرت علی (علیه‌السلام) می‌فرمایند: «کسی که با دیگران مشورت کند، از خرد و تجارب آن‌ها بهره‌مند شده، می‌تواند تصمیم درست‌تری اتخاذ کند» (تمیمی‌آمدی، ۱۴۱۰ ق، ص ۴۴۲).

۳-۳. افزایش دوراندیشی و بصیرت

در روایات، مشورت با دیگران، نوعی دوراندیشی محسوب شده‌است. از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) سؤال شد: دوراندیشی چیست؟ فرمودند: «مشاوره ذوی الرأی و إتباعهم» (برقی، بی‌تا، ج ۲، ص ۶۰۰) مشورت با افراد صاحب نظر و اندیشمند و پیروی از آنان. معمولاً در مواقع حساس و تصمیم‌گیری‌های مهم مانند انتخاب رشته، انتخاب همسر، شغل و برنامه کاری جوانان به تنهایی نمی‌توانند تصمیم بگیرند؛ زیرا اطلاعات و تجربه کافی در این خصوص ندارند و اغلب تحت تأثیر احساسات و عواطف ناپایدار خود قرار می‌گیرند. چه بسا ممکن است مسأله‌ای نزد آن‌ها درست و منطقی به نظر آید اما در واقع، با شرایط فرهنگی و هنجارها و اصول اعتقادی سازگاری نداشته باشد که با مشورت و نظرخواهی از دیگران می‌توانند از تصمیم‌گیری‌های عجولانه و نسنجیده پیشگیری کنند (شجاعی، ۱۳۸۵، ص ۶۱).

۴-۳. افزایش عزت نفس و شخصیت دادن به افراد

یکی از فواید مشورت، این است که به فردی که با او مشورت می‌کنیم، شخصیت می‌دهیم. از این جهت مشورت در خانواده بسیار مهم است. تجارب شخصی نشان داده‌است؛ که وقتی کاری را با مشورت دیگران انجام می‌دهیم، با اعتماد به نفس بیشتر، امید موفقیت در آن کار را داشته‌ایم. بسیاری از مشکلات نسل جدید و جوانان ما از نداشتن روحیه اعتماد به نفس و خودباوری ریشه می‌گیرد. ترس از ورود به اجتماعات و اظهار اندیشه‌ها، عدم پذیرش مسئولیت‌ها، بسیاری از ناکامی‌ها و عدم موفقیت‌ها، از جمله عوارض حقارت و نداشتن عزت نفس است. برای همین یکی از وظایف والدین،

تقویت عزت نفس در نوجوانان است. یکی از شیوه‌های تقویت عزت نفس در کودکان و نوجوانان مشورت کردن با آنهاست. هرگاه شخصی مورد مشورت قرار بگیرد از اینکه مورد توجه قرار گرفته و نوع تفکر و اندیشه‌های او برای دیگران مفید است، احساس فرح و شادی می‌کند (پاک نیا، ۱۳۸۲، ص ۱۷).

۵-۳. از بین رفتن کبر و غرور کاذب

مشاوره با دیگران، غرور کاذب انسان را از بین می‌برد. وقتی فردی با دیگری مشورت می‌کند، ناخواسته به این حقیقت اعتراف می‌کند که اندیشه‌ای بالاتر از اندیشه‌ی او نیز وجود دارد؛ در نتیجه از دام غرور و خودرأیی رها گشته، فروتنی اختیار می‌کند (جعفری، ۱۳۸۶، ص ۸). در نامه امام علی (علیه السلام) به جناب محمد بن حنفیه آمده است: «کسی که خود را بی‌نیاز از نظر دیگران بداند، در معرض خطر واقع می‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۴، ص ۲۳۸).

۳-۶. رهایی از پشیمانی و سرزنش اطرافیان

از دیگر فواید مشورت، پیشگیری از ندامت و پشیمانی است. از امیرالمؤمنین (علیه السلام) نقل شده است: «مَا عُطِبَ امْرَأَةٌ اِسْتَشَارَتْ سِرْزَنَ نَشِيءُ شَوْدَ كَسِيٌّ كَهْ مَشُورَتِ كَرْدَهْ اسْت» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۲، ص ۱۰۰). مشورت باعث می‌شود انسان شناخت بهتری نسبت به موضوع کسب نموده، بهترین گزینه را انتخاب کند. بنابراین مشورت همیشه مفید و ارزشمند است. در مواردی که مشورت به انتخاب درست و موفقیت آمیز منتهی شود، ارزش و اهمیت آن بر کسی پوشیده نیست، حتی اگر به خطا هم منجر شود، باز هم ارزشمند است؛ زیرا فرد به تکلیف خود یعنی مشورت با دیگران عمل نموده، لذا معذور خواهد بود. (شجاعی، ۱۳۸۵، ص ۶۱) چنانکه امام کاظم علیه السلام می‌فرماید: «هر کس مشورت کند، اگر درست عمل کرد، تحسین می‌شود و اگر اشتباه کرد، سرزنش نخواهد شد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۲، ص ۱۰۴).

۳-۷. مانع شدن از حسادت دیگران

کسی که در انجام کارها مشورت می‌کند، اگر مواجه با پیروزی شود کمتر مورد حسد

واقع می‌گردد، زیرا دیگران، پیروزی وی را در اثر فکر و مشورت خودشان می‌دانند. فرزندی که رشد می‌کند هرگز پدرش به او حسادت نمی‌ورزد، چون رشد او را، رشد خود می‌داند و اگر فرد پس از مشورت با شکست مواجه گردد، او را ملامت و شماتت نمی‌کنند؛ زیرا شکست را نتیجه مشورت با خود می‌دانند و کسی به نتیجه کار خودش اعتراض نمی‌کند، بلکه همدردی نیز خواهد نمود.

۸-۳. بهره‌مندی از امداد الهی و پرهیز از گمراهی

در فرهنگ دینی ما آمده است که «يَدُ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ»؛ کسی که از نظرات و افکار دیگران بهره‌گیرد، موارد و مکان‌های لغزش و اشتباه را می‌شناسد، به حقیقت دست می‌یابد و رستگار می‌شود (جعفری، ۱۳۸۶، ص ۸). امام علی علیه السلام می‌فرماید: «مَنْ اسْتَقْبَلَ وَجْهَ الْآرَاءِ عَرَفَ مَوَاقِعَ الْخَطَا»؛ کسی که به استقبال اندیشه‌ها و نظرات گوناگون برود، لغزشگاه‌ها را می‌شناسد» (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۶۶۶).

۴. دلایل عدم ثمربخشی برخی مشورت‌ها

با وجود بکارگیری اصل مهم مشورت در بعضی خانواده‌ها، گاهی به دلایل موانع و اشکالاتی فرآیند مشورت به نتیجه مطلوب نمی‌رسد و خانواده نمی‌تواند از فوائد ارزشمند آن بهره‌مند گردد. در ذیل به برخی از مهمترین این عوامل اشاره می‌کنیم:

۴-۱. جابجایی نقش‌ها در خانواده

جابجایی نقش‌ها و حاکمیت فرزندان در قلمروی خانواده از پدیده‌های عصر حاضر به شمار می‌رود، پدیده‌ای که از آن تحت عنوان فرزندسالاری یاد می‌شود. امروز شاهد خط‌دهی فرزندان به مناسبات درون خانواده هستیم، در واقع فرزندان در رأس هرم قدرت نظام خانواده قرارداشته و حرف آخر را می‌زنند. از مهمترین عوامل تأثیرگذار در پیدایش این مسأله، توجه افراطی به فرزندان است که به تدریج از اقتدار بیشتری برخوردار می‌شوند و عملاً این والدین هستند که مطیع فرامین آنها می‌گردند. گاهی این رویه کاملاً محسوس و تحکم‌آمیز صورت می‌گیرد و گاهی در پوشش حجب و حیا بروز پیدا می‌کند اما نهایتاً تصمیم‌گیری نهایی با فرزندان است (www.yjc.ir).

گاهی افراط در محبت باعث می‌شود که در مشاوره‌های خانوادگی، ناپختگی و تصمیمات احساسی فرزندان، نظرات خانواده را تحت الشعاع قرار دهد.

باید توجه داشت که در فرآیند مشورت، کنترل احساسات و تصمیمات معقولانه باعث خودساختگی و بلوغ فکری فرزندان خواهد شد. صمیمیت بین والدین و فرزندان مسأله مهمی است که ناشی از یک حس عاطفی درونی و غریزی است، اما این صمیمیت باید به گونه‌ای باشد که اقتدار والدین حفظ گردد. لازم است این حقیقت ملکه ذهن فرزندان شود که در نظام مشورتی خانواده، تصمیم نهایی برعهده والدین می‌باشد (www.yjc.ir).

۴-۲. عدم توجه به ویژگی‌های شخصیتی

یکی دیگر از موانع رسیدن به نتیجه مطلوب از مشورت، در نظر نگرفتن ویژگی‌های شخصیتی افراد است. حضرت علی علیه السلام می‌فرمایند: «بخیل را در مشورت کردن دخالت نده که تو را از نیکوکاری باز می‌دارد و از تنگدستی می‌ترساند. ترسو را در مشورت کردن دخالت نده که در انجام کارها روحیه تو را سست می‌کند. حریص را در مشورت کردن دخالت نده که حرص را با ستمکاری در نظرت زینت می‌دهد» (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و «با کذاب و دروغگو مشورت مکن؛ زیرا او مانند سراب است که دور را به تو نزدیک می‌نمایاند و نزدیک را دور» (حرّانی، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۲۷۹). امام صادق علیه السلام نیز می‌فرمایند: «هرگز با مستبد در رأی و ضعیف‌الرأی یا ضعیف‌العقل و متلون و انسان لجوج، مشورت مکن» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۷۲، ص ۱۰۴). عامل دانایی و آگاهی نیز در مشاوره بسیار مهم است. حضرت امیر علیه السلام می‌فرمایند: «با دشمن دانای خود مشورت کن و از نظر دوست نادان خود پرهیز» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ج ۱، ص ۱۴۹) لذا در مشاوره‌های خانوادگی نیز باید به این موارد توجه نمود.

۴-۳. عدم توجه به اقتضائات سنی

در فرمایشی از امام صادق علیه السلام آمده است: «مشورت کردن، شرایط و حدودی

دارد، مشاوره‌ای که با شرایط آن آشنا باشد نتیجه‌ی مثبت و مطلوبی خواهد داشت و گرنه ضرر آن برای مشورت‌خواه بیش از منفعتش خواهد بود!» (حرّ عاملی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۲، ص ۴۳) با توجه به کلام امام علیه‌السلام؛ برای رسیدن به نتیجه مطلوب از مشورت، باید شرایط و حدود مشاوره را در نظر داشت.

یکی از شرایط، توجه به ویژگی شخصیتی است که ذکر شد. شرط دیگر توجه به اقتضائات سنی افراد است. والدین باید نیازمندی‌ها، جایگاه سنی، دوران رشد، میزان تجربه و اطلاعات فرزندشان را در نظر بگیرند، تا رفتاری متناسب با شرایط او داشته باشند. یعنی اموری را که مربوط به او نمی‌شود و یا اطلاعات لازم برای اظهار نظر در آنها را ندارد، با او در میان نگذارند. مثلاً اگر از او پرسید دوست دارد در کدام مدرسه درس بخواند؟

معیار او برای یک مدرسه خوب محدود به دوستانش می‌شود؛ یا یکی از والدین به عنوان مشورت، فرزند را از مشکلات خود با والد دیگر با خبر سازد. در نتیجه والدی که به علت شکایت از اقتدارش کم شده، دیگر نمی‌تواند مورد اعتماد فرزند باشد؛ بنابراین هر سنی با توجه به اقتضائات خاصی که دارد، برای نوع خاصی از مشورت مناسب می‌باشد (سلیمانی، www.pana.ir).

امام علی علیه‌السلام این گونه به اقتضائات سنی افراد توجه می‌نمودند: «هرگاه به مشورت نیازمند شدی، نخست، از مشورت با جوانان آغاز کن؛ زیرا ذهن آنان، تیزتر و حدس آنان، سریع‌تر است. پس مسأله را به میانسالان و پیران، واگذار تا آن را پیگیری نمایند و بهترین را برگزینند؛ چرا که تجربه آنان بیشتر است» (ابن ابی‌الحدید، بی‌تا، ج ۲۰، ص ۳۳۷).

۴-۴. مشخص نبودن موضوع مشورت

برای اینکه مشورت به سمت و سوی درستی پیش برود، باید موضوع مشورت کاملاً مشخص باشد. قبل از مشورت باید به طرف مقابل گفته شود در چه رابطه‌ای باید نظرش را بیان کند. باید موضوع و محدوده مشورت دقیقاً مشخص باشد.

قبل از آن که با دیگران مشورت کنیم، ابتدا باید خودمان درباره موضوع مورد نظر از زوایای مختلف به تفکر پردازیم. باید مشخص کنیم از بین لباس‌هایی با ویژگی بلند، ساده و پوشیده می‌تواند مدلی را انتخاب کند؛ یا به کودک بگوییم از بین این چند خوراکی می‌تواند یکی را انتخاب کند.

نتیجه‌گیری

نقش مشورت در تحکیم روابط اعضای خانواده موضوعی است که در این مقاله به آن پرداخته شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد:

۱. برای برخورداری از روابط صمیمانه و مستحکم میان اعضای خانواده لازم است اصول اخلاقی همانند اصل تکریم، عدالت، عفو و گذشت، احترام به حقوق یکدیگر و به ویژه مشورت مورد توجه و مراعات همه اعضای خانواده قرار بگیرد.
۲. دامنه مشورت با اعضای خانواده نیز شامل همه افراد از جمله زوجین با یکدیگر، والدین با فرزندان و بالعکس می‌شود. مشورت زوجین باهم می‌تواند در امور زناشویی، فرزندآوری، نحوه معاشرت با خانواده خود یا همسر، انتخاب محل سکونت، هزینه‌های زندگی و همچنین در مورد مسائل مربوط به فرزندانشان باشد. مشورت والدین با فرزندان در مسائل گوناگون زندگی خانوادگی و اجتماعی نیز به تدریج توانایی‌های بالقوه آنها را آشکار ساخته و در اداره زندگی آینده توانمند می‌نماید. همچنین فرزندان هم می‌توانند در مسائل مربوط به انتخاب رشته، شغل و همسرگزینی با والدین خود مشورت نموده و از تجربیات آنها بهره‌مند گردند.
۳. بکارگیری اصل مشورت در خانواده باعث ایجاد صمیمیت و اعتماد در بین اعضای خانواده؛ افزایش قدرت تفکر و تصمیم‌گیری؛ افزایش دوراندیشی و بصیرت؛ افزایش عزت نفس و شخصیت دادن به افراد؛ از بین رفتن کبر و غرور کاذب؛ رهایی از سرزنش اطرافیان و پشیمانی؛ جلوگیری از حسادت دیگران و در نهایت بهره‌مندی از رضایت و همراهی افراد خانواده می‌شود.
۴. علی‌رغم دانستن فواید مشورت و بکارگیری آن، گاهی نتیجه مطلوبی بدست نمی‌آید که مهمترین دلایل آن، جابجایی نقش‌ها در خانواده، عدم توجه به ویژگی‌های شخصیتی افراد در هنگام مشورت، عدم توجه به اقتضائات سنی افراد و از همه مهم‌تر مشخص نبودن موضوع مشورت می‌باشد.

در پایان توصیه می‌شود به دلیل اهمیت خانواده و نقش مهم آن در سعادت فردی و اجتماعی، بیش از گذشته به موضوع خانواده و اصول استحکام بخش آن پرداخته شود و محققین و پژوهشگران با هم فکری و تعامل با مشاوران، مربیان و سایر متخصصین حوزه خانواده به ارائه راهکارهای عملی بیشتری برای برقراری پیوند عمیق بین اعضای خانواده بپردازند.

منابع و مآخذ:

- * **قرآن کریم**، مترجم محمد مهدی فولادوند.
- * **نهج البلاغه**، مترجم محمد دشتی، ۱۳۷۹، چاپ دوم، قم: نسیم حیات.
- ۱- ابن ابی الحدید، **شرح نهج البلاغه**، بی تا، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- ۲- برقی، احمد بن محمد، بی تا، **المحاسن**، تصحیح سید جلال الدین حسینی، قم: دارالکتب الاسلامیه.
- ۳- بهشتی، احمد، ۱۳۶۱، **خانواده در قرآن**، قم: طریق القدس.
- ۴- پاک نیا، عبدالکریم، ۱۳۸۲، **حقوق متقابل والدین و فرزندان**، قم: کمال الملک.
- ۵- پاینده، ابوالقاسم، ۱۳۲۴، **نهج الفصاحه**، تهران: دنیای دانش.
- ۶- تمیمی آمدی، عبدالواحد، ۱۴۱۰ق، **غورالحکم و دررالکلم**، محقق: سید مهدی رجایی، چاپ دوم، قم: دارالکتب الاسلامی.
- ۷- جعفری، اکرم، ۱۳۸۶، «**مشورت از نگاه آموزه های دینی**»، ماهنامه طوبی، ش ۲۳.
- ۸- جهانگرد، یدالله، ۱۳۹۰، **نحوه رفتار والدین با فرزندان**، تهران: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان.
- ۹- حر عاملی، محمد بن حسن، ۱۴۱۲ق، **وسائل الشیعه**، قم: مؤسسه آل البيت.
- ۱۰- حرآنی، حسن بن علی، **تحف العقول**، ۱۴۰۴ق، چاپ دوم، قم: انتشارات اسلامی.
- ۱۱- حسن زاده، صالح، ۱۳۹۲، «**عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی**»، فصلنامه آفاق دین، ش ۱۵.
- ۱۲- دلشاد تهرانی، مصطفی، **سیره نبوی (متقی عملی)**، ۱۳۸۶، تهران: نشر دریا.
- ۱۳- راغب اصفهانی، حسین، **مفردات الفاظ قرآن**، ۱۳۸۱، چاپ چهارم، تهران: الحوراء.
- ۱۴- سیوطی، جلال الدین، ۱۴۱۴ق، **تفسیر درالمشور**، بیروت: دارالفکر.
- ۱۵- شجاعی، محمدصادق، ۱۳۸۵، «**مشورت: کلید موفقیت در زندگی**»، ماهنامه شمیم یاس، ش ۴۳.
- ۱۶- قرشی، سیدعلی اکبر، ۱۴۱۲ق، **قاموس قرآن**، چاپ ششم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۱۷- متقی هندی، علی بن حسام، **کنز العمل**، ۱۴۰۱ق، چاپ پنجم، بیروت: مؤسسه الرساله.
- ۱۸- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، **بحارالانوار**، چاپ سوم، قم: دار احیاء التراث العربی.
- ۱۹- مکام شیرازی، ناصر، ۱۳۷۴، **تفسیر نمونه**، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۲۰- مهدوی کنی، صدیقه، ۱۳۹۲، «اصول حاکم بر روابط اعضای خانواده در نظام

معرفتی اسلام»، دو فصلنامه فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، ش ۵۸.

۲۱- میرخانی، عزت السادات، ۱۳۹۳، *بحرین هویت و رسالت خانواده در الگوی اسلامی ایرانی*

تربیت، تهران: مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.

منابع اینترنتی

۱- سلیمانی، سعید، ۱۳۹۷، *خانواده‌ای ایده‌آل بدون پدر، مادر یا فرزندسالاری* (مصاحبه

با خبرگزاری پانا ۲۱/۱/۱۳۹۷)، خبرگزاری پانا www.pana.ir

۲- شرافتی، کیومرث، ۱۳۹۵، *تأملی بر حاکمیت فرزندان در قلمروی خانواده* (مصاحبه با باشگاه

خبرنگاران جوان ۱۲/۱۰/۱۳۹۵)، باشگاه خبرنگاران جوان www.yjc.ir

۳- شبکه آموزشی تربیتی رشد www.roshd.ir

۴- خبرگزاری برنا www.borna.news

۵- پایگاه اطلاع رسانی حوزه www.hawzah.net